

HATÁROK FÖLÖTT

TANULMÁNYOK A KÖLTŐ, KATONA, ÁLLAMFÉRFI
ZRÍNYI MIKLÓSRÓL

Szerkesztette

Bene Sándor, Fodor Pál, Hausner Gábor, Padányi József

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest, 2017

A kötet a Zrínyi Miklós halálának 350. évfordulóján, 2014. november 18–20-án
Budapesten megrendezett nemzetközi tudományos konferencia
szerkesztett anyagát tartalmazza

A kötet megjelenését a „Zrínyi Miklós–Szigetvár 1566” Emlékbizottság támogatta

Az angol rezüméket és Damir Karbić tanulmányát fordította
Thomas Cooper
Vaclav Bůžek tanulmányát német nyelvből fordította
Zachar Viktor Kristóf

ISBN 978-963-416-071-7

© Szerkesztők, 2017
© Szerzők, 2017
© MTA BTK, 2017

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító: Böhm Gergely
Tördelés: Hudecz Andrea
Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

Előszó (<i>Fodor Pál</i>)	9
-----------------------------	---

PARADIGMÁK

PÁLFFY GÉZA:	Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai	15
MONOK ISTVÁN:	Zrínyi Miklós könyvtára és olvasmányai kortárs könyvtári tükrében	27
BENE SÁNDOR:	Szirének a térképen. Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter és az irodalomtörténet földrajza	37

A RECEPCIÓ ÉS A KUTATÁS IRÁNYAI

ORLOVSZKY GÉZA:	A Zrínyi-kutatás utóbbi évtizedei az irodalomtörténet-írásban (1964–2014)	81
HAUSNER GÁBOR:	„Elméleti ellentéte Montecuccolinak?” A Zrínyi-próza és az egyetemes hadtudományi irodalom	95
TUSOR PÉTER:	Lippay primás követutasítása Zrínyi érdekében (1664. augusztus 16.)	123
HERMANN RÓBERT:	Zrínyi Miklós emléke. A polgári átalakulás és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nemzedéke	139
TÜSKÉS ANNA:	Zrínyi Miklós alakja a 20. századi magyarországi festészetben és szobrászatban	153

A HORVÁT KONTEXTUS

DAMIR KARBIĆ:	A Zrínyi / Zrinski család eredete	173
VARGA SZABOLCS:	„Az Zrínyi Ház, soha az Erdeödy házhoz ighaz nem volt.” Fejezetek a Zrínyiek és Erdődyek kora újkori kapcsolatából	187

KINCSES		
KATALIN MÁRIA:	Báni tisztség és katonai szerepvállalás, 1646–1648	207
SOKCSEVITS DÉNES:	A Zrínyiek helye és emlékezete az újkori (19–20. századi) horvát történelmi és nemzeti tudatban	225

RÉGIÓK KÖZÖTT ÉS HATÁROK FÖLÖTT

G. ETÉNYI NÓRA:	Hírnév és politika. A hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós híre a Német-római Birodalomban	241
VÉGH FERENC:	Négy ország határvidékén: a Muraköz a 17. században. (Történeti áttekintés)	261
VÁCLAV BŮŽEK:	Zrínyi János a Cseh Királyságban	277
TÓTH FERENC:	Zrínyi és a franciák Magyarországon 1664-ben	289

HADTUDOMÁNY, HADVEZETÉS, POLITIKA – ZRÍNYI, A KATONA

B. SZABÓ JÁNOS:	Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében	301
CZIGÁNY ISTVÁN:	Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó” háború anatómiája 1658–1661	313
NÉGYESI LAJOS:	Zrínyi-Újvár stratégiai jelentősége	343
PADÁNYI JÓZSEF:	A Zrínyi-Újvár területén folytatott műszeres kutatások	357
KÁLLAI ATTILA:	Zrínyi-Újvár feltárásának térképészeti munkái	369
VÁNDOR LÁSZLÓ:	Zrínyi-Újvár régészeti kutatásának fontosabb eredményei (2006, 2010–2014)	377
BARTHA TIBOR:	A Zrínyi-Újvárnál talált leletek fémvizsgálatának eredményei és értelmezése	389
HARAI DÉNES:	Zrínyi mint magyar katonaeszmény a 19–20. században	401

KÖLTÉSZET ÉS PRÓZA, ESZMETÖRTÉNETI ÖSSZEFÜGGÉSEK

FÖRKÖLI GÁBOR:	Zrínyi prózája és a közhelyek retorikája	419
KECSKEMÉTI GÁBOR:	Zrínyi Miklós és a németországi államelméleti gondolkodás újabb szakasza	435
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ:	Zrínyi Miklós és Maffeo Barberini, azaz VIII. Orbán pápa költeményei	449

NAGY LEVENTE:	Túlvilágjárás a <i>Syrena</i> -kötetben	461
LACZHÁZI GYULA:	A <i>Szigeti veszedelem</i> regényessége	475
AMADEO		
DI FRANCESCO:	A török-kép a <i>Szigeti veszedelemben</i>	487
BORIÁN ELRÉD:	Zrínyi Miklós: <i>Feszületre</i> . Kultúrtörténeti és kötetkompozícióból kiinduló értelmezés	503
Rövidítések		519
Contents		521
Képek		525

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ
ZRÍNYI MIKLÓS ÉS MAFFEO BARBERINI,
AZAZ VIII. ORBÁN PÁPA KÖLTEMÉNYEI

Széchy Károly ötkötetes Zrínyi-életrajza óta köztudott, hogy itáliai peregrinációján Zrínyi Miklóst magánkihallgatáson fogadta VIII. Orbán pápa – a fiatal főurat elkísérte Senkvicz Máttyás kanonok, itáliai útjának szervezője is –, és megajándékozta saját latin verseinek gyűjteményével.¹ Ez a gyönyörű kötet, amelyet nem kisebb művész, mint Anthony Van Dyck metszetei ékesítenek, szerencsére ránk maradt, piros bársonykötésében, csillogó aranymetszéssel, és ma is kézbe vehető Zágrábban a Nemzeti és Egyetemi Könyvtár különgyűjteményében, a valószínűleg magától Zrínyitől származó bejegyzéssel együtt, amely így szól magyar fordításban: „Ezt a könyvet maga a szerző, VIII. Orbán ajándékozta Zrínyi Miklós grófnak, amikor ő még serdületlen ifjúként Rómában volt, miközben Horatius ezen verseit idézte: »Fortes creantur fortibus et bonis, / Est in iuuencis, est in equis / Patrum virtus, nec imbellem feroces / Progenerant aquilae columbam.«” A bejegyző precízen még hozzáteszi azt is: „Ld. Énekek IV. könyve, 4. óda, 29–32. sor.”² Széchy után a Kende-³ és a Ferenczi-féle katalógus⁴ is regisztrálja a kötetet, majd röviden említi Kardos Tibor,⁵ Sík Sándor⁶ és Bor-

1 Széchy Károly, *Gróf Zrínyi Miklós, a költő, 1620–1664*. I, Budapest, 1896, 65–68. Vö. Klaniczay Tibor, *Zrínyi Miklós*, Budapest, 1964². 32. – Klaniczay feltételezi, hogy a pápa esetleg már értesülhetett arról, hogy a fiatalember érdeklődik az irodalom iránt, és ezért választotta neki ezt az ajándékot.

2 A bejegyzés latinul: „Hunc librum donauit Author ipse Vrbanus VIII. Comiti Nicolao de Zrin, dum iuuenis adhuc praetextatus Romae fuisset, prolatis illis Horatij uersibus: [...]” Maphaei S. R. E. card. Barberini, nunc Urbani PP. VIII., *Poemata*. Antverpiae, Moretus, 1634. Zrínyi könyvtárának katalógusában: Klaniczay Tibor (szerk.), *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. (Zrínyi-Könyvtár, IV.) Budapest, 1991, 262. (kat. 260. sz.). Széchy Károly Zrínyi-életrajzában Barna Ignác szép fordításában közli ezt a horatiusi szakaszt: „Jók és erősek nemzenek erőseket; / Még a tinónak is, még a csikónak is / Apjára szít erkölce, s nem költ / Gyáva galambot a bércki vad sas.” (Széchy, *Gróf Zrínyi Miklós*. I, 68.)

3 Alexander Kende (Hrsg.), *Bibliotheca Zriniana. Die Bibliothek des Dichters Nikolaus Zrínyi*. Wien, 1893, 12.

4 *Zrínyi-kiállítás, 1618–1918. Gróf Zrínyi Miklós születésének háromszázados évfordulója alkalmából rendezti a Magyar Tudományos Akadémia*. Bev. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1919, 39 (589. sz.)

5 Kardos Tibor, Zrínyi, a költő a XVII. század világában, *ItK* 42 (1932) 154.

6 Sík Sándor, *Zrínyi Miklós*. Budapest, 1940, 21–25.

zsák István;⁷ természetesen szerepel a Klaniczay Tibor által szerkesztett, többszerzős *Bibliotheca Zriniana*-kötetben is.⁸ Eddig azonban nem vizsgálták, hogy hatott-e vajon, és ha igen, miképpen, VIII. Orbán költészete Zrínyire.

Az utóbbi időben mind olasz, mind francia kutatók igen sokat foglalkoztak Maffeo Barberinivel mint költővel. A legfontosabb közülük feltétlenül a francia akadémikus, a retorikatörténet és a neolatin költészet, valamint általában a barokk művészetelmélet talán legnagyobb szaktekintélye, Marc Fumaroli. Ő több könyvében is kimerítően foglalkozik a pápává választott költővel, ezek közül a legjelentősebb a *L'Âge de l'Éloquence. Rhétorique et „res literaria” de le Renaissance au seuil de l'époque classique*.⁹ Legfontosabb gondolata az, hogy Barberini – ahogyan olasz nyelvű költeményeiben is – a voltaképpen, tág értelemben Marino iskolájához tartozó anti-marinisták egyik vezére, amennyiben tudniillik Marino sok-sok fogását eltanulja és imitálja, illetve hasonló módon bánik a maga imitációja tárgyául kiválasztott pretextusokkal, de a *Lovag* erotikáját mindenestől elutasítja, valamint túlzottnak ítéli pogánykodását is, ami a mitologizálásban és allegorizálásban érhető tetten. Maffeo Barberini latin költészetében ezek a tendenciák csak fölerősödnek, és ezért illeszti gyűjteményes kötete élére azt az *ars poetica*-ként írott versét, amelyet később, a pápai trónra lépése után, szinte a költészetről szóló enciklikaként fognak fel az ő költészetéhez csatlakozó, vagy az ő mecenatúráját élvező költők, köztük a lengyel-litván Sarbiewski is.¹⁰ (Akit egyébként némely rossznyelvű filológus szerint a pápa azért küldött el római udvarából a jó messze fekvő vilnai egyetemre tanítani, mert féltékeny volt rá, mint nála jobb költőre.¹¹)

Ennek a versnek a címe: *Poesis probis et piis ornata documentis primaevae decori restituenda*, azaz magyarul *A Költészetet vissza kell helyezni őseredeti szépségébe, úgy, hogy feddhetetlen és szent bizonyosságokkal ékesítsük fel*.¹² A Költészetet azért írtam nagy k-val, mert itt megismerhetjük a nőalaként jelenik meg, aki panasszal járul a költő elé, aki éppen babérágat keresett, hogy homlokát azzal övezze, és ajkát meg akarta erősíteni a lórúgta forrás vizével. Azért panaszkodik, mert megfosztották ősi ékességétől, és így eredeti szépsége is eltűnt. Ezek után határozza el a költő, hogy összeállítja azokat a szabályokat, amelyekkel élve a költészet visszanyerheti régi ragyogását. Bezzeg régen a Phoebus vezette kórusba csak

7 Borzsák István, „Adriai tengernek Syrenaia”. *Irodalomtörténet* 47 (1959) 480–488.

8 A *Bibliotheca Zriniana*, 261–262.

9 Az első kiadás Genfben jelent meg 1980-ban (Librairie Droz), én a következő olasz fordítást használtam: Marc Fumaroli, *L'età dell'eloquenza. Retorica e «res literaria» dal Rinascimento alle soglie dell'epoca classica*. Ford. Emma Bas – Margherita Botto – Graziella Cillario. Milano, 2002. VII. Orbánról lásd a IV. fejezetet (La seconda Rinascita «ciceroniana», 173–257, különösen: 223–252).

10 James J. Mertz SJ – John P. Murhpy SJ – Jozef IJzewijn (eds.), *Jesuit Latin Poets of the 17th and 18th Centuries. An Anthology of Neo-Latin Poetry*. Wauconda (Illinois), 1989, 1–51.

11 Anna Li Vigni, *Poeta quasi creator. Estetica e poesia in Mathias Casimir Sarbiewski*. Palermo, 2005, 11–54.

12 Barberini, *Poemata*, 1–5.

tisztességes, becsületes és szűzies múzsákat engedtek be, és maga múzsák berke, illetve szent hegye is jó messze esett a csőcselék morájától és a mindennapok szennyétől. Most bezzeg sokkal izgalmasabbnak tűnik Phoebus buja kalandjának megéneklése, amikor tudniillik el akarta csábítani Daphnét, vagy Orpheusz történetét zengedezni, aki elhunyt felesége után leszáll a poklokra, és azt hiszi, hogy valamiféle varázserővel onnan visszahívható. De a pokol kínjaitól ugyanis csak a tiszta élet isteni parancsait figyelembe vevő ész, és nem pedig valamiféle varázslat révén lehet megszabadulni. Nem is beszélve az olyan csiklandós mitológiai témák kedvelésétől, mint például Jupiter arannyá változása, avagy Európa elrablása, vagy Tündareosz hitvesi nyoszolyájának bemocskolása. Ráadásul még Mars és Venus szerelmét sem restellik ábrázolni. Bezzeg Krisztus nevét nem is emlegetik, és elfeledkeznek a feszületet megtaláló Szent Ilona kegyes cselekedetéről, aki lerombolta a Venusnak és Adonisnak a római kálvárián emelt pogány szentélyeket. Tehát keresztény, illetve keresztényiesített költészetre kell törekedni; mit kergetjük pokolra Orpheuszt, mikor Krisztus valóban leszállt oda, hogy kimentse az ószövetségi jámborokat? Miért kellene a végtelen számú csodás átváltozást ábrázolni, mikor ott van egy valódi átváltozás: Krisztusé a Tábor hegyén! Egyszóval Mózeszt kell a költészetben vezérünkké választani, aki miután Isten segítségével népét kiszabadította a rabságból és átvitte a Vörös-tengeren, utána a világ Urának énekkel fejezte ki háláját. Ő, vesszen is el az, aki merészelné a szűz Költészetet megerőszakolni, és fejére mirtuszból akarna koszorút fonni. (A mirtusz itt a menyegzői virágdíszre, átvitt értelemben a szerelmi költészetre utal.) Megnevez még egy mintaképet, vagyis magát a koronás váteszt, Dávid királyt, a költőt. Hiszen ő még a megsértett istenség haragját is le tudta csillapítani, amikor bűnbánóan, könnyek közepette imádkozott kegyelemért, és a világ teremtetésétől a teremtetett természet szépségéig mindent lantjára tudott venni, tehát a szent héber líra legyen ma is a szívből jövő himnusz-költészet ihletője. Reméli, hogy talán a buja költészet ragálya eltűnik, és úgy menekül, mint ahogyan a Saul király szívéből kiűzött gonosz szellem. És akkor ezzel a könyörgéssel fejezi be költői programversét: „Dirige iam dociles digitos Iessea Propago, / Dum mea dextra tuo pectine pulsat ebur. / Itala tu mecum Pubes cape nobile plectrum, / Et monstrum Isacia perge fugare lyra.”¹³

Ezt követik a pápa kötetében a fentebbi programot megvalósító parafrázisok. Azt a megoldást választotta, hogy különböző verses bibliai helyeket válogatott össze, amelyek az egyes műfajokat szemléltethetik, és a vele szemben elhelyezkedő lapon ennek klasszikus, azaz romanizált, az antik költészet előírásainak megfelelő átírását adja. A kiválasztott darabok közül néhányat megemlítek: Mózes éneke a Kivonulás könyve 15. fejezetéből, itt például az első vers szövege így szól a *Vulgata* szerint:

13 *Uo.*, 5. Próza magyar fordításban: „Nyújtóztasd ki már tudós ujjaidat, ó, Jessze sarja, amíg az én jobbam a te ütőddel veri a te elefántcsont lantodat. Te pedig, ó, itáliai fiatalság, velem együtt ragadd fel nemes lantpengetődet, és a szörnyeteget siess megfutamtítani izsáki líráddal.”

„Cantemus Domino: gloriose enim magnificatus est, equum et ascensorem deiecit in mare.”¹⁴

Romanizálva, szapphói strófában ez így hangzik:

Gloriam caeli Domino canamus:
Nam triumphalem referens honorem,
Hostium turmas, equites, equosque
Obruit undis.¹⁵

Jön azután egy, a női költészetet reprezentáló szöveg, az „Anna éneke” a Királyok első könyvének második fejezetéből. Lássunk ebből is egy példát, a *Vulgata* második versét: „Dilatatum est os meum super inimicos meos: quia laetata sum in salutari tuo.”¹⁶ Római klasszicitással ez így hangzik:

Exultans merito te canit os meum,
Livorisque vigor frangitur aemulis,
Cum genti faveas, atque meum tibi
Sit cordi decus et salus.¹⁷

Természetesen nem ez a helye annak, hogy minden egyes példát végigvizsgáljunk, holott okvetlenül megérné. Annyit mindenesetre már megállapíthatunk, hogy egyrészt Zrínyi a *Syrena*-kötetben gondosan elköveti mindazokat a bűnöket vagy költői hibákat, amelyeket a pápa elrettentésül említ: Mars és Vénusz mindjárt az előszóban föltűnik, a talán Petroniusból merített epigrammával illusztrálva¹⁸; Orpheusznak természetesen külön költeményt szentel,¹⁹ nem restell rengeteget meríteni az *Átváltozások* költőjétől, sőt e műre építi eposza

14 A mai katolikus magyar bibliafordításban ez így hangzik: „Magasztalom az Urat, mert dicsőség övezi, a lovat és a lovast a tengerbe vetette.”

15 Barberini, *Poemata*, 7. Prózai magyar fordításban: „Az ég urának dicsőségét zengjük, mert dadalmas dicsőséggel visszatérve az ellenség hadrendjét, lovasait és lovait hullámokba merítette.”

16 A mai katolikus magyar bibliafordításban ez Sámuel I. könyvének 2. fejezetében szerepel: „Szám nagyra nyílt ellenségeim ellen, mert örülhetek segítségednek.”

17 Barberini, *Poemata*, 23. Prózai magyar fordításban: „Méltán ujjongva téged dalol ajakam, és a vetélytársak irigységének ereje megtörik, amikor a népnek kedvezel, és legyen neked szívem dicsősége és üdve.”

18 Tolnai Vilmos, Zrínyi Miklós és Petronius Arbiter. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 27 (1903) 189–190. Sajnos máig nincs még tisztázva, hogy hogyan jutott ez a Petronius-töredék Zrínyihez. Vö. Kovács Sándor Iván, Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi. *ItK* 89 (1985) 392.

19 Zrínyi Orpheuszával a legmélyrehatóbban eddig Bene Sándor foglalkozott, vö. e kötetben is olvasható tanulmányát, valamint Uő, Orfeji na Jadranu: O pjesništvu Nikole i Petra Zrinskog. *Književna Smotra* 47 (2015/3), 31–44. Uő, Orpheus és Hercules: Francis Bacon, Zrínyi Miklós és a magyar felvilágosodás. In: Balázs Mihály – Bartók István (szerk.), *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, Szeged, 2016, 157–172.

nagyszerkezetét.²⁰ (És még szaporíthatnánk a példákat...) A pozitív példák, azaz a parafrázisok részletesebb tanulmányozása pedig azért elengedhetetlen, mert ha összeállítunk egy katalógust a különböző átírástípusokból, akkor ezek fényében végigvizsgálhatjuk azt a nagyszámú bibliai citátumot vagy allúziót, amelyeket Zrínyiből már kigyűjtöttek olyan gondos kutatók, mint Kiss Ferenc,²¹ Heller Bernát²² vagy Farkas József²³ stb. De mindennél csattanósabb érv amellett, hogy Zrínyi igenis hasznosította az általa birtokolt díszkötetben is a gyűjtemény legelső darabjaként közölt programverset, hogy a *Feszületre* írott költeményét olyan szenvedélyes, az ima hangnemébe illeszkedő önváddal kezdi, amely teljességgel megfelel a pápa szerint Krisztus méltóságát megillető hangütésnek:

Sirtál már eleget lám Ariannáért,
Fogyattad könyvedet csak egy Violáért,
Csak meg nem változtál, mint Biblis, semmiért,
Édes Musám, füért és rothadó eszközért.

Hidd ki most magadbul könyvedet nagy okért,
Árassz cataractát szemedből méltóért;
Azért, ki körösztán függött büneidért,
Az ki Istened volt, megholt váltságodért.²⁴

Természetesen – mint ezt az irodalomtörténet hangsúlyozza is – VIII. Orbán a saját propagált megtérésének a mintáját leginkább Petrarcában találta meg; szerintem erre Zrínyi is rájött, különben miért tette volna könyvtárkatalógusában költőket tartalmazó osztály első helyére VIII. Orbánt, utána pedig rögtön Petrarcat?²⁵

Barberini verskötetében nem csupán ez a parafrasztikus fejezet foglaltatik, hanem sok más vers is, különböző műfajokból. Ami a parafrázisokat illeti,

20 Vö. Szörényi László, A szerkesztett verskötet mint a szerző ifjúkori önarcképe. In: Jankovits László – Orlovsky Géza (szerk.), *A kezdetektől 1800-ig*. (Szegedy-Maszák Mihály [főszerk.], *A magyar irodalom története*. I.) Budapest, 2007, 467–486.

21 Kiss Ferenc, A Zrínyiász, mint keresztyén műéposz. *Debreczeni Protestáns Lap* 10 (1890) 126–127, 145–146, 163, 170–171, 191–192, 201, 211–213, 221–222.

22 Heller Bernát, Zrínyi és a Kohelet. *Múlt és Jövő* 8 (1918) 380–382. Uő, A Szigeti Veszedelem (Szent írásunk hatása a Szigeti Veszedelemre). *Remény* 7:4 (1921) 7–8. Uő, A Biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben. *Magyar Zsidó Szemle* 42 (1925) 65–106. Továbbá: Uő, Még néhány szó a költő Zrínyi Miklósról. *Magyar Zsidó Szemle* 42 (1925) 163–166.

23 Farkas József, A Biblia hatása a „Zrínyiász”-ra. *Magyar Zsidó Szemle* 12 (1895) 418–426.

24 *Zrínyi Miklós összes művei*. Szerk. Kovács Sándor Iván. Budapest, 2003. A vers szövege: uo., 244–245. (Vö. a jegyzeteket: uo., 910–912.)

25 Petrarca *Daloskönyve* a hozzácsatolt Petrarca- és Laura-életrajzzal együtt Alessandro Vellutello kiadásában volt meg neki, lásd *Bibliotheca Zriniana*, 262. Vö. Kiss Farkas Gábor, *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*. Budapest, 2012, 88.

azoknak még csak-csak van valami szakirodalmuk, tekintettel arra, hogy mint tudjuk, VIII. Orbán hivatalból elrendelte a breviáriumi himnuszok revízióját, azaz klasszikus versmértékbe való átköltését, s ezen sok kiváló költő dolgozott, köztük maga Sarbiewski is.²⁶ Ezt tehát a liturgiátörténet is számon tartja, nem csak a szorosabban vett irodalomtörténet. Azonban egyéb tárgyú versei közül, eddigi kutatásaim alapján csak egyetlen egy csinált – hogy úgy mondjam – világkarriert. Ez pedig az 1608-ban Párizsban, még pápai nuncius korában írott gyászepigrammája a lefejezett Stuart Mária skót királynőről. Mivel rövid versről van szó, ezt teljes egészében idézném latinul, majd megadom prózai fordítását is.

De nece reginae Scotiae

Te quamquam immeritam ferit, ô Regina, securis
 Regalique tuum funus honore caret;
 Sorte tuâ gaude, moerens neque Scotia ploret:
 En tibi pompa, tuas quae decet exequias.
 Nam tibi non paries atro velatur amictu,
 Sed terras circum nox tenebrosa tegit;
 Non tibi contextis lucent funalia lignis,
 Sed coeli stellae: naenia tristis abest,
 Sed canit ad pheretrum superûm chorus aliger; et me
 Coelesti incipiens voce, silere jubet.²⁷

Magyar prózában: „Reád ugyan méltánytalanul sújtott le a bárd, ô, Királynő, és az uralkodónak kijáró pompa is hiányzik temetéseden. Mégis örvendjél, ô, sorsodnak, és a szomorú Skócia se zokogjon, mert íme, itt van az a pompa, amely a te utolsó utadhoz illik! Mert ugyan kedvedért nem fedik kárpitok a falakat, viszont körbe a földeket sötét éjszaka borítja; összefont szövétnekek nem világítanak neked, de igenis az ég csillagai; a szomorú gyászének is hiányzik, de ravatalodnál a mennybéliek szárnyas kórusa énekel, nekem pedig megparancsolja, miután égi ajakán felzendült a dal, hogy hallgassak el.”

A vers olyan sikeres volt, hogy Lope de Vega, aki 1627-ben tragédiát írt Stuart Máriáról (*Corona tragica*), latinul beillesztette a pápa költeményét a drámát záró jegyzetek és paratextusok közé, és tüstént le is fordította egy spanyol szonettben²⁸. Egy német drámaíró, a sziléziai születésű, majd katolizált és Bécsbe költözött Johann Christian Hallmann *Sophia* című tragédiájában (1671) szintén megadja a latin epigramma teljes szövegét, mint a német nyelvű darab 493.

²⁶ Vö. Li Vigni, *Poeta quasi creator*, 27.

²⁷ Barberini, *Poemata*, 185.

²⁸ Lope de Vega, *Corona tragica*. Madrid, 1627, 106.

sorának („Kein Traurflor deckt Euch zwar; / Doch trauret selbst die Luft!“) ihletőjét.²⁹

Már korábban is többeket foglalkoztatott, hogy hogyan értékelhető a *Szigeti veszedelem* utolsó számozott szakasza. Kovács Sándor Iván talált Arany Zrínyi és Tasso című tanulmányában egy olyan megjegyzést, amely az eposz egyik korábbi ének-végződését részben ariostóinak tartotta, másrészt az eposz méltóságához nemigen illőnek. Az ő megfigyelését kiterjesztette a XV. ének záró szakaszára is, és idézi Zolnai Bélának azt a kéziratot bejegyzését, amely túlságosan kedélyesnek, ide nem illőnek találta az angyalokat és az ő éneküket.³⁰ Kovács Sándor Iván még azt is hozzáteszi, hogy talán magát Zrínyit is bántotta a dolog, s ezért illesztette e versszak után az ide illő, igazán fenséges epigrammát, amely, mint tudjuk, úgy kezdődik, hogy „Vitézek Istene...”³¹

Szerintem a helyzet teljesen más. Zrínyi ugyanis már a *Szigeti veszedelem* legelején, a segélykérésben, a keresztény költészet szellemében nem követi Tasso példáját, akinek segítségül hívott múzsája lehet Uránia vagy Szűz Mária is, ő egyértelműen Isten anyját kéri fel ihletőjének és műve igazsága garantálójának. Később, amikor a Múzsát emlegeti, illetve az saját ihletettségről szól, akkor ezt mindig figyelembe kell venni, még ha ilyen részletes megszólítást többé nem is olvashatunk. Továbbá Isten lelke fújja belé a szavát, vagyis Mária meghallgatta őt, biztosítja számára az isteni ihletettséget, azaz művét is olyan komolyan kell venni, mint ahogyan Dante komolyan vette a saját *Komédiáját*, vagy ahogyan a Barberini pápa láttatta Dávid király költészetét. (Idevágóan sok szép tanulmány született, amelyek az ihlet különböző metaforáinak mitológiai és elméleti hátte-

29 „V. 493. In diesem und den folgenden fünf Versen habe ich mein Absehen gehabt auf die unvergleichliche Grabschrift der hingerichteten MARIAE STUARDAE, Königin in Schottland / welche der Hochgelehrte Cardinal MAPHAEUS BARBERINI, so hernachmahls auf dem Bapstlichen Stule den Nahmen URBANI VIII: angenommen / nebst etlichen andern seinen sinnreichen Getichten P.M. 51. der Nachwelt folgender gestalt hinterlassen: [...] Solches habe ich also übersetzt:

Muß gleich / O Königin / das Richtbeil dich verletzen /
Wird dein Begräbnüß schon nach würden nicht geziert;
Doch wohl dir! Schottland darff sich nicht in threnen netzen;
Schau / was vor Pracht dich schmückt / so deinem Sarch gebührt:
Denn dein Gemach sol zwar kein Traurgewand beschwärtzen /
Doch trauert die Erde selbst im Boi pechschwarzer Luft;
Kein Aedler wartet auf mit güldnen Todten-Kertzen /
Doch leucht der Himmel dir mit Sternen selbst zur Gruft:
Man hört kein Klageweib umb deine Bahre schreien;
Doch machen Engel uns selbst solche Wehmuth kund;
Und weil diß heil'ge Volck stimmt an den schönsten Reien /
So muß ich sterblicher verschlüssen meinen Mund.”

Johann Christian Hallmann, Sophia. In: Uő, *Sämmtliche Werke*. 2. Berlin-New York, 1975. (<http://www.zeno.org/nid/20004991737> [hozzáférés: 2017. 04. 04.])

30 Kovács Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*. Budapest, 2006, 216.

31 Uo., 251.

rét világítják meg, így például Köves-Zulauf Tamásé,³² Nagy Leventéé³³ vagy Laczházi Gyuláé.³⁴ Végül nem utolsósorban magáé Kovács Sándor Iváné³⁵ és Kiss Farkas Gáboré.³⁶ Ha mindezeket gondosan mérlegeljük, és figyelembe vesszük azt is, hogy mielőtt az Úr közölné végső határozatát, az üdvözült lelkek Dávid király hárfakiséréteivel zengik a glóriát Istennek, és Isten elhallgattatja őket, hogy közölje, nem szavakkal, hanem pusztán elhatározásával, hogy miképpen döntött Szigetről Zrínyiről és vitézeiről, vagyis magáról a már kellően megbüntetett és ezért őt kiengesztelt magyar nemzetről, akkor másképpen értékeljük, nem pedig valami kedélyes ügyetlenségnek, az eposz zárlatát. Zrínyi, mint összefoglalóan elmondhatjuk, egyfolytában tisztában van azzal, hogy amit ő mond, annak isteni garanciával kell bírnia, hogy igaznak tűnjön. (Ez egyébként, mint tudjuk, a Zrínyi által szintén igencsak kedvelt Dante legalapvetőbb felfogása a saját művéről.³⁷) Éppen ezért szükséges, hogy megjelenjen ez a bizonyos angyali kórus, és elhallgattassa a költőt, hiszen most már maga az igazság következik, aminek eléneklése az ő privilégiumuk. Tehát a dőlt betűs, számozatlan versszakot az angyalok éneklik, akik mártír-dédapjára való tekintettel Isten kegyelmébe ajánlják fiát is. Itt tehát előlegeződik a *Feszületre* című vers és a *Peroratio* kettős, az egész kötetkompozíciót lezáró ódája. Nyilvánvaló, hogy a Stuart Mária-epigramma zseniális ötlete, hogy tudniillik fölösleges földi költőnek szólnia ott, ahol az angyalok beszélnek, Zrínyit megindította és rendkívül különleges imitációra készítette.

Befejezésül csak két további megjegyzés. Maffeo Barberininek ehhez a ver-shez minden valószínűség szerint egy francia prédikáció adta az ötletet, amelyet egy Du Vair nevű parlamenti jogász, szónok és író szerzett arra a gyászszertartásra, amellyel 1587. március 13-án Párizsban emlékeztek Stuart Máriára, ráadásul abban a templomban, a Nôtre-Dame-ban, ahol hajdan a királynő esküvőjét tartotta. A beszédet maga a bourges-i érsek mondta el.³⁸ Azonban azt a motívumot, hogy a Múza vagy Múzsák maguk hagyassák abba a költővel a saját szövegét, nem mástól vette, hanem attól a római költőtől, akit máskülön-

32 Thomas Köves-Zulauf, *Das Bild des Genius in der Dichtung des Horaz*. *Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 23 (1993) 79–98.

33 Nagy Levente, *Retorika és nemzeti martirológia a XVII. századi magyar eposzokban*. In: Bitskey István – Oláh Szabolcs (szerk.), *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Debrecen, 2004, 316–329.

34 Laczházi Gyula, „Mellyet Isten lölke elmémbe befujta”. Az isteni inspiráció Zrínyi *Szigeti veszedelmében*. *Irodalomtörténet* 37 (87): 4 (2006) 565–576.

35 Kovács Sándor Iván, „Ha mit az én magyar verseim tehetnek”. A személyesség és az elbeszélő megszólalásai Zrínyi eposzában. *Irodalomtörténet* (1998) 181–209. (Lásd még Uő, *Az író Zrínyi Miklós*, 218–251.)

36 Kiss Farkas, *Imagináció*, passim.

37 Vö: Kelemen János, *A Szentlélek poétája*. Budapest, 1999.

38 René Radouant, *Guillaume Du Vair, L'homme et l'orateur. Jusqu'à la fin des troubles de la Ligue (1556–1596)*. Genève, 1970, 105–121. Gilles Banderier, *Du Vair et Du Perron. Deux vies parallèles?* In: Bruno Petey-Girard – Alexandre Tarrête (éd.), *Guillaume Du Vair. Parlementaire et écrivain (1556–1621). Colloque d'Aix-en-Provence 4-6 octobre 2001*. Genève, 2005, 99 skk.

ben erotikájáért és mitologizálásáért maga Barberini annyira elítélt: Ovidius *Fasti* című művéből! Mondanunk sem kell, hogy Zrínyi is olvasta ezt a művet,³⁹ nem csak a *Metamorphosest*, ugyanis Naso így fejezi be a félbemaradt *Római naptár* utolsóinak elkészült VI. énekét, hogy bevallja: ő már nem tud mondani semmit, mert nem tudja megmondani a hátralévő tudnivalókat, ezt maguk a Pierisek, azaz a Múzsák adják hozzá az eddig elmondottakhoz. És a Múzsák teljesítik is Ovidius kérését, hiszen közülük Klió olyan hitelesen adja elő, hogy miért is áll egymás mellett Rómában két templom, Herkulesé és a Múzsáké, hogy az egész múzsai kar és maga Herkules is rábólint. Gaál László fordításában ez így hangzik:

Holnap július elseje lesz: hónap születése,
 Pierisek! Most hát végzem az énekemet!
 Pierisek, titeket ki kötött ahhoz, kit az égbe,
 bár akaratlanul is, mostohaanya emelt?
 Szóltam, s szólt Clio: »Ime, nézd ama büszke Philippus
 emléket s a dicső Marcia tiszte nevét!
 Marcia hordja nevét Ancusnak, az áldozatosnak,
 s arca vonásaiban, mint nemes őse, olyan.
 Együtt jár a nemes külsővel a lelki nemesség.
 Mint a családja nemes, lelke is, arca is az.
 S meg ne ítélj csak azért, mert értékeljük a külsőt:
 istennőknél is sokra becsüljük a bájt.
 Annak a hitvese volt Caesar nagynénje is egykor.
 Üdv neked, ó szent ház dísze, nagyasszonya, üdv!«
 Clio énekel így. Helyeselnék néki a Múzsák;
 Herkules is bólint, zeng a kezében a lant.⁴⁰

Még azt is hozzátehetjük, hogy végképp érzékeltessük azt a hallatlanul rafinált, sok szálból összeszórt imitációs technikát, amelynek néhány gyönyörű példáját olvashatjuk nagy okulásunkra Kiss Farkas Gábor könyvében, hogy ráadásul ugyanezen 6. könyvet Ovidius azzal kezdte, hogy ő szent dolgokat énekel, de nem a Múzsáktól kér segítséget a hitelességhez, hanem följebb emeli tekintetét, és magához Júnó istennőhöz fordul, és lányához, Hébéhez: magyarázzák el neki, miért is hívják júniusnak a hatodik hónapot? Júnó el is dicsekszik azzal, hogy ő egyrészt nővére, másrészt felesége Jupiternek, tehát minden dicsőség megilleti; ráadásul apjának, Saturnusnak ő maga az a gyermeke, aki a Jupiter által később

39 Nicolaus Heinsius kiadását forgatta, Cornelius Screvelius jegyzeteivel (1662); a háromkötetes Ovidius-összesből a harmadik kötet tartalmazza a *Fasti*t. Lásd *Bibliotheca Zriniana*, 268.

40 Ovidius, *Fasti*. *Ovidius Római naptára latinul és magyarul*. Ford. Gaál László, bev. Borzsák István. Budapest, 1954, VI. 797–812. (309–311.)

letaszított régi főistent annak idején apává tette.⁴¹ Talán nem frivolság, hogy akkor most idézem Zrínyi segélykérésének két sorát: „Te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat, / Az ki örökké volt és imádott Fiadat...”

No de nem akarok kényes vallástörténeti, még kevésbé teológiai fejtegetésekbe bocsátkozni, ezért egy másik Zrínyi-idézettel fejezem be: „Hallgass tovább, Musám.”⁴²

41 „Június elnevezésének magyarázata több van. / Vedd, amelyik tetszik! Mindet elédbbe adom! / Tényeket énekelek ma. De lesz, aki azt hiszi, költők, / s azt hiszi, ember nem látja az isteni lényt. / Isten van bennünk! Felgyúlunk, hogyha akarja. / Szent az az ész, amelyek magva is ihletet ad. / Én vagyok az főként, aki láthatom istenek arcát, / mert látnok vagyok én, s szent, amit énekelek.” – Egyszerre csak istennők jelennek meg, közöttük Júnó, aki így szólítja meg az elképedt költőt: „Mert szól: »Ó, látnok, költője a római évnek, / versed akármilyen szerény, isteni dolgokat írsz; / Megnyered azt a jogot, hogy láthatod isteni lényünk, / mert vállalkoztál – zengeni ünnepeink. / Hogy pedig el ne feledd, s tévelygés törbe ne ejtsen: / Június énrólam nyerte ez elnevezést! / Iuppiteré vagyok én! – nővér s feleség! – ez a díszem! / Nem tudom én, melyikért több dicsekedni jogom. / Hogyha nemem nézed, legelőbb én tettem atyává, / s Saturnusnak a sors engem adott legelőbb.” *Uo.*, VI. 1–8, 21–30 (265–267).

42 *Szigeti veszedelem*, XII. 52:1.

THE POETRY OF MIKLÓS ZRÍNYI AND MAFFEO BARBERINI,
OR POPE URBAN VIII

Summary

In 1636, in the course of his peregrinations in Italy, Miklós Zrínyi was received for a private audience by Pope Urban VIII (Maffeo Barberini), who gave him a collection of his poems in Latin. Fortunately, this beautiful book, which includes prints by none other than Anthony Van Dyck and has a red velvet binding with shimmering gilding, has survived the upheavals of history. Today, it is held in a special collection in the National and University Library in Zagreb.

Recently, both Italian and French scholars have done considerable research on Maffeo Barberini as a poet. Later, after Barberini had become pope, poets who were admirers of his work or enjoyed his patronage (for instance, Polish-Lithuanian poet Maciej Kazimierz Sarbiewski) tended to regard the poem he wrote as his *ars poetica* almost as an encyclical on poetry. The title of the poem is “*Poesis probis et piis ornata documentis primaevo decori restituenda*,” or “We must restore poetry to its primal beauty by adorning it with unforgettable, saintly testimonies.” According to the verse, poets should strive to write Christian or “Christianized” poems. Why drive Orpheus to the underworld when Christ actually descended into hell to save the pious figures of the Old Testament? Why write about innumerable miraculous transfigurations when the New Testament tells us of the real transfiguration: the transfiguration of Christ on Mount Tabor. In other words, we must choose Moses as our inspiration in poetry, or the crowned prophet, King David, the poet.

Until now, however, little consideration has been given to how or whether the poetry of Pope Urban VIII influenced Zrínyi. Certainly, in his *Syrena* volume, Zrínyi commits all of the sins or poetic mistakes that the pope cautions against: Mars and Venus are already present in the preface, there is a separate poem devoted to Orpheus, and Zrínyi does not hesitate to draw a great deal on the works of Ovid, the author of *Metamorphoses*. Indeed, he bases his epic on the structure of Ovid’s *Metamorphoses*. On the other hand, however, there are many examples (citations and paraphrases from Scripture, etc.) that suggest that Zrínyi was indeed influenced by Barberini’s poem. His poem “*Feszületre*” (“To the Crucifix”), for instance, begins with a passionate self-incrimination bearing affinities with the tone of a prayer. It thus strikes the tone considered appropriate by the pope for a text that honors Christ.